

likte Farslar ve Soğdlar gibi -geleneği onlardan alan- bazı komşularının kullandığı tarhan (tarkan, terken, turhan) unvanıyla ilgili tesbit edilememiştir. Orhon yazıtlarında Bilge Kağan'ın ulusa hitap ederken saydığı devlet görevlileri arasında tarkanlar da yer almaktadır. Müslümanlar Mâverâ-ünnehir'i fethettikleri zaman Soğd bölgesinin hâkimi Tarhun ismi veya unvanıyla anılıyordu (Ya'kübî, II, 552; Taberî, VI, 399, 403, 445 vd.). Soğd ihsîdi olan tarhun Semerkant'ta oturur ve bölgeyi buradan idare ederdi. İbn Hurdâzbih (*el-Mesâlik*, s. 46) ve İbn A'sem el-Kûfî (*el-Fütûh*, IV, 165) Semerkant hâkiminin isim veya unvanını tarhan şeklinde kaydeder. Bu sebeple bazı araştırmacılar, tarhunun Türk idare sisteminde bir şeref unvanı olan tarhan ile aynı olduğunu ileri sürerken bazıları da Taberî ile (*Târîh*, VI, 454, 457) İbnü'l-Esir'in (*el-Kâmil*, IV, 551) verdiği bilgilere ve Çin kaynaklarına (Frye, XIV [1951], s. 124) dayanarak tarhunun Semerkant hâkiminin özel ismi olduğunu iddia ederler (Aydınli, s. 157-158). Kâşgarlı Mahmud tarhanın İslâm öncesi dönemde "bey" anlamında kullanıldığını söyler (*Divânü lugâti't-Türk Tercümesi*, I, 436). Karahanlılar'da tarhanın "tarhan beg" şeklinde kullanılması bunun bir asalet unvanı olduğu kanaatini teyit etmektedir (Genç, s. 161-162). Uygur, Kırgız, Türkiş, Hazar, Bulgar ve Kumanlar'da prenslere ve saraya mensup bazı üst düzey sivil görevlilerle ordu kumandanlarına verilen bir unvan iken Çağataylar'da kabile, Macarlar'da ise kabile ve yer adı olarak görülmektedir. Tarhanın VIII. (XIV.) yüzyılda Anadolu'da hâlâ bir unvan olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Tokat'ın Zile ilçesinde Örümcekli Dede adıyla bilinen bir zâviyenin kitâbesinde zâviyenin 710'da (1310) tarhan zamanında Hacı Halîl b. Şeyh Ahmed Şah tarafından yaptırıldığı kayıtlıdır (Uzunçarşılı, s. 201-202).

Eski Türk hukukî müesseselerinden biri olan tarhanlık, çeşitli Türk ve Moğol hânedanlarında bazı mükellefiyetlerden muafiyet imtiyazını da ifade eder. Devlete hizmeti geçen ve hükümdarın teveccühünü kazanan kimselere, memur ve kumandanlara, ulemâ ve meşâihe hatta tüccara verilen bu imtiyazlar fermanla belirlenirdi. İlhanlılar, Celâyirîler, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Timurlular'da tarhanların muaf tutuldukları mükellefiyetler ve sahip oldukları imtiyazlarla ilgili birçok ferman mevcuttur. Bu anlamda tarhanlık bir tür imtiyazlı toprak sahipliğiydi ve vergi muafiyetiyle birlikte veriliyordu. Tarhanlık Moğollar'da babadan oğula geçiyordu. İl-

hanlı Hükümdarı Gâzân Han, şehzadeliliği sırasında iyiliğini gördüğü Necmeddîn-i Ferrâş'a hânedana ait (incü) Zirâbâd köyünü bağışladığı gibi kendisine tarhanlık yarlığı da vermişti (Özgüdenli, s. 64-65). Moğollar'da ayrıca tarhan (dargan) soyu mensupları -ölüm cezası gerektirenler dışında- işledikleri suçlardan dokuz nesil boyunca ceza görmez, ziyafetlerle törenlere şeref misafiri olarak katılır ve hükümdarın sol tarafında yer alırlardı. Timurlular'da da tarhan sahibi askerî ve ticarî imtiyazlar elde eder, bütün vergilerden muaf tutulur ve işlediği dokuza kadar suçtan ötürü hesap sorulmazdı (Aka, s. 112). Öte yandan tarhan unvanının bir taraftan anlam değişikliğine uğradığı ve hukukî mahiyetini kaybederek Timurlular sahasında yazılmış eserlerde "serbest ve mümtaz" anlamında kullanıldığı görülmektedir. Memlûkler'de de tarhan denilen asker ve devlet memurları vardı. Memlûkler'de bu tabirin emeklilik karşılığı kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bunlara sultan tarafından bazı imtiyazlar tanınır, diledikleri yerlerde ikamet eder, istedikleri zaman oradan ayrılabilirlerdi. Askerler ve memurlardan rahatsızlıkları veya yaşlılıkları sebebiyle çalışamayacak durumda olanlara tarhanlık (tarhâniyyât) verilir, bunlar görevde iken aldıkları maaşın yarısını alırlardı. Bu maaş onun evlâdına ve torunlarına da intikal ederdi. Sultan Muhammed b. Kalavun tarafından kâtibü'd-derc görevinde bulunan Kadı Kutbüddin b. Mükerrrem'e Hicaz'da ikametı sırasında tarhanlık verilmiş ve yarım maaşla dilediği yerde kalabileceği bildirilmiştir (Kalkaşendî, XIII, 48-53). Osmanlılar'da ise vergi muafiyeti ve müsellemiyet karşılığı bir terim olarak kullanılmıştır (Erzi, LIII [1950], s. 92 vd.).

BİBLİYOGRAFYA :

Frisk, *GEW*, II, 858-859; Ya'kübî, *Târîh*, II, 552; İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, s. 46; Taberî, *Târîh* (Ebü'l-Fazl), VI, 399, 403, 445 vd., 454, 457; İbn A'sem el-Kûfî, *el-Fütûh*, Beyrut 1406/1986, IV, 165; *Divânü lugâti't-Türk Tercümesi*, I, 436; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IV, 551; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, I, 26-27; IV, 307; VII, 230; XIII, 2, 48-53; Akdes Nimet Kurat, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kurum ve Türkistan Hanlıklarına Ait Yarıklar ve Bitikler*, İstanbul 1940, s. 61-115; B. Y. Vladimirtsov, *Moğolların İçtimai Teşkilâtı* (trc. Abdülkadir İnan), Ankara 1944, s. 175; Hasan el-Bâşâ, *el-Fünûnü'l-İslâmiyye ve'l-veżâ'if 'ale'l-âşâri'l-Arabiyye*, Kahire, ts. (Dârü'n-nehdati'l-Arabiyye), I, 336-338; Ramazan Şeşen, *İbn Fadlân Seyahatnamesi*, İstanbul 1975, s. 39-40; Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Ankara 1987, I, 128, 156; II, 314; Abdülkadir Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Unvan ve Terimler*, İstanbul 1988, s. 40-47; İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, Ankara 1991, s. 112, 130; Osman Aydınli, *Fethinden Sâmâniler'in Yıkılışına*

Kadar (93-389/711-999) Semerkant Tarihi (doktora tezi, 2001), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 157-158; Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*, Ankara 2002, s. 161-162; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Tokat Kitabeleri* (haz. Mehmet Mercan – Mehmet Emin Ulu), Ankara 2003, s. 201-202; Osman G. Özgüdenli, *Gazan Han ve Reformları (1295-1304)*, İstanbul 2009, s. 64-65; H. Beveridge, "The Mongol Title Tarkhan", *JRAS* (1917), s. 834; a.m.f., "Tarkhan and Tarquinius", a.e. (1918), s. 314 vd.; W. Eberhard, "Birkaç Eski Türk Ünvanı Hakkında", *TTK Belleten*, IX/35 (1945), s. 323-325; Adnan Sadık Erzi, "Türkiye Kütüphanelerinden Notlar ve Vesikalar, Osmanlılarda Tarhanlık", a.e., LIII (1950), s. 92-94; R. N. Frye, "Torkun-Türxun and Central Asian History", *HJAS*, XIV (1951), s. 105-129; Emel Esin, "Türk'ul-Acem", *STY*, V (1973), s. 311-312; P. B. Golden, "Tarkhân", *EP* (İng.), X, 303.

ALİ AHMETBEYOĞLU

TARHAN, Abdülhak Hâmid

(bk. ABDÜLHAK HÂMİD TARHAN).

TARHUNCU AHMED PAŞA

(ö. 1063/1653)

Osmanlı sadrazamı.

Arnavut asıllı olup küçük yaşlarda Enderun'a alındı. Öldüğü sırada altmış yaşını biraz geçmiş olduğuna göre doğumu 1000 (1592) yılı olarak tahmin edilebilir. 1631'de Silahdar Bosnalı Mûsâ Ağa'nın Mısır muhafızlığına tayini sırasında kendisi de sipahilikle Enderun'dan çıktı ve paşanın hizmetinde bulundu. Ardından Mûsâ Paşa'nın kethüdâsı oldu; kethüdâlık vazifesini paşanın Budin beylerbeyiliği ve İstanbul'daki kaymakamlığı sırasında da sürdürdü. Tarihiçi Nâimâ, Tarhuncu Ahmed Paşa'nın o sırada İstanbul'da Mûsâ Paşa Kethüdâsı Sarı Ahmed Ağa diye şöhret kazandığını nakleder. Kethüdâlık hizmeti on beş yıl kadar devam etti. Zilhicce 1056'da (Ocak 1647) Kaptanıderyâ Mûsâ Paşa'nın donanma ile Girit muhasarası esnasında Eğriboz önlerinde şehid olmasından sonra Hezarpare Ahmed Paşa dindarlığı ve doğruluğu ile de bilinen Tarhuncu'yu kendisine kethüdâ tayin etti. Tarhuncu'nun yükselişindeki hızlı değişimler bu dönemde meydana geldi. Ahmed Paşa'nın katli üzerine sipahilerin yeni vezîriâzam Sofu Mehmed Paşa'ya karşı başlattıkları isyan sırasında Tarhuncu'nun kardeşi Oruç da sipahiler arasında katledilmişti. Böylece kethüdâlık hizmetinde bulunduğu paşanın ve kardeşinin öldürülmesinin ardından kendisi de sipah kökenli olan Tarhuncu'nun hayatı ciddi şekilde tehlikeye gir-

diyse de Şeyhülislâm Hoca Abdürrahim Efendi'nin himayesiyle hayatını kurtardı.

Daha sonra kuvvetli ilişkileri sayesinde IV. Mehmed'in saltanatının ilk aylarında Melek Ahmed Paşa yerine Diyarbekir beylerbeyliğine getirildi (20 Zilkade 1058 / 6 Aralık 1648). Fakat henüz İzmit civarında iken vezâretle Mısır muhafızlığına tayin edildi. Tarhuncu'nun vezâretle Mısır'a tayininde Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi'nin etkili olduğu söylenir. Bu arada hac farızasını yerine getirdi. Rebîülevvel 1059 – Zilhicce 1060 (Mart 1649 – Aralık 1650) tarihleri arasında Mısır valiliğinde bulundu. Bu görevi sırasında Mısır'dan İstanbul'a gönderilmesi gereken barutun vaktinde temini ve Girit'i muhasara eden askerî birliklere yetiştirilmesi hususundaki gayretleriyle dikkati çekti. Valiliği esnasında Harameyn-i şerîfe'nin hizmetlerine özen gösterdi. Mescid-i Nebevî'nin üstü daha önce herhangi bir şeyle kaplı olmadığından toz ve toprak halindeki Ravza-i Mutahhara zeminine mermer döşetti. Mısır valiliğinden alınınca halefi Hadım Abdurrahman Paşa tarafından hazine hesabının açık kaldığı iddiasıyla bir süre Kahire'de gözetim altında tutuldu.

İstanbul'a dönüşünde Vezîriâzam Gürcü Mehmed Paşa, zimmetinde 80.000 kuruş kaldığı gerekçesiyle onu yeniden defterdar konağında gözetim altına aldırdı. Mısır'dan dönen hazinedarbaşının raporu, Mısır Valisi Hadım Abdurrahman Paşa'nın ve Mısır Kadısı Hasan Efendizâde'nin hüccetleri mesned kabul edilerek sorgulandı ve zimmet iddia edilen meblağı ödemesi için kendisine baskı yapıldı. Tarihçi Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, Tarhuncu'nun bu meblağı zimmetine geçirmiş olduğu kanaatindeyse de Kâtib Çelebi, Mehmed Halife, Naîmâ ve Abdurrahman Paşa gibi tarihçiler zimmet iddiasının Gürcü Mehmed Paşa'nın onu kendi makamına rakip görmesinden kaynaklandığını belirtirler. Ancak o yıllar, özellikle Girit muhasarası ve genel asayişle ilgili meseleler nakit ihtiyacını şiddetli hale getirmiş, bu ihtiyacı karşılamak için yüksek rütbeli askerî zümrenin servet ve gelirlerini bir şekilde kamu harcamalarına döndürmenin yolları da aranmıştır. Vezîriâzam Gürcü Mehmed Paşa ile Vâlide Turhan Sultan arasındaki yazışmalardan, ileri sürülen meblağın tahsili için Tarhuncu hakkında yapılacak tasarruflar konusunda Vâlide Turhan Sultan'ın vezîriâzamı teşvik ettiği anlaşılmaktadır. Baskı ile sonuç alınamayınca vezîriâzam Rumeli ve Anadolu kazaskerlerinin huzurunda bir divan kurdu ve Tarhuncu'nun zimme-

ti konusunu gündeme getirdi. Toplantıda Tarhuncu'nun vezîriâzam olmasında da önemli bir rol oynayacak olan Anadolu Kazaskeri Hocaâde Mesud Efendi ondan yana tavır alıp kendisinden herhangi bir şey talep edilemeyeceğine hükmetti. Rumeli Kazaskeri Hanefî Mehmed Efendi de sükût ile bu hükmü onayladı. Fakat buna rağmen vezîriâzam Tarhuncu'yu Yedikule'ye, yirmi kadar adamını da Baba Câfer Zindanı'na gönderdi. Bu arada sayıları 500'e yaklaşan kapı halkının bu hadiseden dolayı gösterdiği hoşnutsuzluk vezîriâzamanın çevresinde rahatsızlık uyandırdı. Vezîriâzam Gürcü Mehmed Paşa onu kendine rakip gördüğünden İstanbul'dan uzaklaştırılmasının yollarını aradı; neticede 1652 yılının he-men başında Girit muhasarasına hizmet etmek kaydıyla Selânik ve Yanya sancağı beyliğiyle İstanbul'dan gönderilmesine ferman çıkarttırdı.

Çanakkale Boğazı'nın Venedikliler'ce abluka altına alınması ve Anadolu'daki genel asayişin bozulması yüzünden İstanbul'da temel gıda maddelerinin temininde sıkıntı çekiliyor, fiyat artışları ve karaborsa gibi olumsuzluklar ortaya çıkıyordu. Bunun yanında malî darlık sebebiyle bir türlü donanmanın teşkil edilememesi ve geciken mevâciblerin ödenememesi Gürcü Mehmed Paşa'nın sadâretinin sonunu getirdi. Hükümet işlerinde ve vâlide sultan nezdinde o sıralarda etkili olan Anadolu Kazaskeri Hocaâde Mesud Efendi ve vâlide sultanın başağası Hacı İbrâhim Ağa'nın tavsiyesiyle sadârete Tarhuncu Ahmed Paşa'nın getirilmesi kararlaştırıldı. Gizlice İstanbul'a çağırılan Tarhuncu küçük yaştaki padişahın, vâlide sultanın, şeyhülislâmın, nakîbüleşrafın ve kazaskerlerin hazır bulunduğu meşveret meclisine katıldı. Burada âcil meseleler olarak donanmanın teşkili görüşüldü, Girit'e mühimmat sevkıyatı ve karşılanmasında büyük zorluk çekilen mevâcib ve hazine giderleri belirlendi; bu üç meseleyi halletmesi şartıyla vezîriâzamlık Tarhuncu Ahmed Paşa'ya teklif edildi. Tarhuncu bu meseleleri, devlet gelirlerinin tahsilinde tam yetki sahibi olma ve önceki vezîriâzamanın yaptığı bütün tevcîhati ilga etme karşılığında halletmeyi taahhüt ederek 13 Receb 1062'de (20 Haziran 1652) vezîriâzamlığı üstlendi.

Tarhuncu Ahmed Paşa donanma işleri ve askerî maaş ödemelerine nakit bulmaya çalıştı. Kamu maliyesinin içinde bulunduğu güçlükler yanında Tarhuncu'nun sadrazamlığa geldiği dönem kötü hasat yıllarına ve veba salgınına tesadüf etmişti. Saray ve hükümeti kaygılandıran diğer

bir husus, İstanbul'da kıtlık ve yüksek fiyatlar yüzünden ekmek ve et gibi zorunlu ihtiyaç maddelerinin temininde sıkıntı çekilmesi idi. Hazine kamu harcamalarının karşılanmasına el verecek durumda değildi; yıllık açığı gelirlerin % 25-35'ini buluyordu. Yeni vezîriâzam donanma ve mevâcib masrafları için akçenin değerini düşürmeyi düşünmedi; zira seleflerinden Melek Ahmed Paşa zamanında Defterdar Emîr Paşa'nın devalüasyon girişimi 1651 yazında büyük karışıklığa yol açmıştı. Tarhuncu icraatına harcamaları kısmakla başladı. Bu amaçla matbah, tersane, tophane gibi sarayın ve askerî kurumların yıllık gelir ve giderlerini teftiş ettirdi; mevâcib defterlerinin yoklamasını yaptırdı; nihayet İstanbul ve sarayın muhtelif ihtiyaçlarını karşılamak üzere tayin edilen eminlerin muhasebelerini kontrol ettirdi. Ancak bu sıkı maliye politikası kendisine özellikle saray çevresinde pek çok muhalif kazandırdı. Bu uygulamaların yanında varlıklı kimselerden ve Dîvân-ı Hümayun erkânından "imdâd-ı hazîne" adı altında yardım toplama kararı alması da büyük tepkilere yol açtı. Yeniçeri Ağası Süleyman Paşa talep edilen 150 keseyi vermek istemeyince görevden alındı. Tarhuncu'nun vezîriâzamlığı döneminde malî meselelerle ilgili iki önemli meşveret meclisi akdedildi. Bunlardan ilki, Şevval 1062'de (Eylül 1652) Defterdar Zurnazen Mustafa Paşa'nın malî gelirlerin yetersizliği ve hazine işlerindeki bozuluk hakkında sunduğu bir lâyiha dolayısıyla padişahın huzurunda Şeyhülislâm Bahâî Mehmed Efendi, kazaskerler ve diğer devlet erkânının da katılımıyla toplanan meclistir. Bu toplantıda eyaletlerin malî yönetiminin Mısır'ın irsâliye sistemine benzer şekilde yeniden düzenlenmesi kararlaştırıldı. Anadolu'daki eyaletlerin büyüklükleri dikkate alınıp gelirlerinin bir kısmı yöneticilerine maaş olarak ayrılacak, kalan kısmı sâlyâne olarak merkez hazinesine gönderilmek üzere iltizama verilecekti. Eyaletlerin iltizam usulüyle yönetimini hedefleyen bu yöntemle Tarhuncu, taşradaki hazineye mahsus gelirleri mümkün olduğu kadar merkeze yönlendirmek istiyor, ayrıca eyalet gelirlerinin tahsilinde mansıp sahiplerinin sorumluluğunu bir ölçüde arttırmayı planlıyordu. Tarhuncu zamanında tam anlamıyla uygulanamayan bu yöntem, sonraki dönemlerde eyaletlerin malî yönetimi konusunda küçük değişikliklerle Osmanlı maliyesinde yerini alacaktır.

Sadrazamın bu toplantıda teklif ettiği ve uygulanmasına karar verilen diğer bir görüşü has, zeâmet ve paşmaklıkların

tasfiyesiydi. Buna göre ilgili gelir kaynaklarından sahibine yetecek kadar kısım ayrıldıktan sonra kalanı hazineye bağlanacaktı. Kendi haslarından 20.000 kuruşu hazineye bağlayan Tarhuncu'nun bu uygulamasının genel kabul görmeyeceği açıktı. Diğer bir tedbiri ise imparatorlukta bütün değirmen sahiplerinden "resm-i tahâvîn" adı altında senelik 1'er riyal kuruş vergi toplamaktı. Bu yeni bir vergi olmaktan ziyade XVI. yüzyıldan beri alınan bir verginin iki üç kat artırılmasını hedefliyordu. Fakat uygulamanın hemen başında büyük bir muhalefetle karşılaşıldı ve bundan vazgeçildi. Bu esnada 1652 Eylülü ortalarında Çanakkale'deki Venedik ablukası dağıtılmış, İstanbul'a pirinç gibi temel gıda maddelerinin sevkiyatı temin edilmiş ve Tarhuncu'nun vezîriâzamlığı sırasında ciddi bir rekabet içine gireceği Derviş Mehmed Paşa kaptan-ı deryâlığı getirilmişti. Kaynaklarda, kaptanın tersane ve donanma harcamalarına nakit para talebi karşısında vezîriâzamanın harcamaları için gerekli paranın bir kısmının havaile, bir kısmının nakit şeklinde ödenmesini istemesinin padişah huzurunda vezirlerin birbirlerini azarlamaya varacak ölçüde tartışmalara yol açtığı kaydedilir. Tarhuncu'nun vezîriâzamlığı esnasındaki ikinci önemli meşveret, tersane ve donanma harcamaları dolayısıyla vezîriâzama kaptan arasındaki ihtilâf yüzünden düzenlenmiş olmalıdır. Tersane bahçesinde yapılan bu toplantıda hazine giderlerinin gelirlerine nisbetle fazla olmasının sebepleri üzerinde durulmuş ve padişah vezîriâzama, halledilmesi konusunda söz verdiği tersane ve donanma harcamalarının karşılanmasında âciz kaldığından tenkit etmiştir. Danışma üyelerinin müşterek reyleriyle hazine hesaplarının geçmişe dönük olarak kontrol edilip açıkların sebeplerinin belirlenmesine ve telâfi yollarının araştırılmasına karar verildi. Hemen ertesi gün Defterdar Zurnazen Mustafa Paşa'ya hitaben yollanan hatta tecrübeli divan üyeleri ve maliye kâtipleriyle birlikte ilgili konularda istişarelerin yapılması ve raporlar hazırlanması emredildi. Defterdar paşanın sarayında yapılan, Kâtib Çelebi'nin de bir maliye kâtibî sıfatıyla katıldığı toplantıda kâtiplerden bütçe açıklarının sebepleri ve bilhassa tedahül meselesinin çözümü, yani müstakbel gelirlerin harcanması dolayısıyla bugünkü harcamaların nasıl karşılanabileceği meselesi soruldu. Yapılan çalışmalar sonucunda maliye kâtipleri maliye kalemlerinden hazırladıkları raporu defterdara sundu, defterdar da çıkan neticeyi

Tarhuncu'ya verdi; nihayet Tarhuncu raporları yeniden ele alarak bir lâyiha şeklinde padişaha takdim etti.

Mehmed Halife'nin verdiği bilgiye göre vezîriâzamanın muhalifleri lâyihanın parmak hesabından ibaret olduğu konusunda padişahı (daha doğrusu Vâlide Turhan Sultan'ı) ikna etmiş ve on gün geçmeden 21 Rebûlâhir 1063'te (21 Mart 1653) Tarhuncu Ahmed Paşa vezîriâzamlıktan azledilip aynı anda boğularak idam edilmiştir. Cesedi adamları tarafından saraydan alınıp Üsküdar'da Miskinler mevkiine defnedildi. Tarhuncu'nun azli ve katledilmesi kararının dönemin olaylarını kaydedenler arasında Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi ile Evliya Çelebi dışında yerinde olduğunu düşünen yok gibidir. Tarihçiler, IV. Mehmed'in yerine kardeşi Süleyman'ı tahta çıkarma planları olduğu bahanesiyle Tarhuncu'nun katledildiğini naklederse de gerçek sebep, vezîriâzamanın taahhüde bulunduğu tersane ve donanmanın âcil harcamalarının karşılanması konusundaki gecikmedir. Bir yanda Venedikliler'le mücadele ve Girit'e mühimmat sevki, diğer yanda İstanbul'un iâşesinde yaşanan sıkıntılar dolayısıyla donanmanın âcilen denize açılmaması Tarhuncu'nun sonunu getirdi. Bu gecikmede nakit tahsisat almadıkça bir türlü hareket etmeyen Kaptan Derviş Mehmed Paşa'nın da payı vardır.

Dokuz ay kadar sadâret mevkiinde kalan Tarhuncu Ahmed Paşa, Osmanlı tarih literatüründe kendi adıyla anılan lâyihası ile tanınır. IV. Mehmed'e sunduğu lâyiha kendisinden sonra Tarhuncu lâyihası veya Tarhuncu bütçesi diye şöhret bulmuştur. Tarhuncu'nun hazinenin genel durumu ve malî tedbirler konusunda padişaha sunduğu birkaç lâyihanın olduğu anlaşılacakla birlikte bugün bilinen, Mehmed Halife'nin *Târîh-i Gilmânî*'de kaydettiği lâyiha hazinenin 1063 (1653) yılının gelir ve giderlerini içeren bir muhasebe icmalinden ibarettir. Tarhuncu lâyihasının Osmanlı Devleti'nin ilk bütçesi veya ilk modern bütçesi sayıldığına dair kanaat ise Uzunçarşılı ve Danişmend'in de kaydettiği gibi doğru değildir. Lâyihanın Ahmed Refik tarafından ilk defa bu şekilde nitelendirildiği anlaşılmaktadır. Lâyihadaki muhasebe şekline ve düzenlenmesine bakıldığında hesapların Kanûnî Sultan Süleyman döneminden itibaren görülen bütçelerden hiçbir farkı bulunmadığı anlaşılır. Öte yandan 1063 yılının başında (1652'nin sonları) aynı yılın gelir ve giderlerinin tahmini olarak hesaplanması bakımından lâyiha modern bir bütçe örneği gibi görünürse de bu

özellik sadece Tarhuncu bütçesine mahsus değildir; önceki ve sonraki yıllara ait bütçelerde de müstakbel gelir ve gider hesaplamaları vardır, benzerlerine XVI-XVIII. yüzyıllarda rastlanır. Tarhuncu bütçesine göre hazinenin 1063 (1653) yılında gelirleri -2000 akçelik bir hata payı eklendiğinde- 500.712.502 akçe, giderleri 676.106.387 akçe, açığı ise 175.393.885 akçedir. Tarhuncu bütçesinin önemi, onun ilk olmasında değil o sıralarda uzun zamandır bir araya getirilemeyen hazine gelir ve gider hesaplarının çıkarılmasında kendini gösterir.

BİBLİYOGRAFYA :

TSMA, nr. D 2126, 4116/2, 6791, 9786; nr. E 177/439, 440, 441, 442, 443, 444; nr. 664/57, 59, 60, 62, 63, 64, 68, 69; nr. 3623; nr. 6988; nr. 7002/2-4, 22, 27, 53; nr. 7008/1, 2, 3, 4; nr. 7170; nr. 9606; BA, MAD, nr. 15675, s. 1-8; BA, D.BŞM, nr. 147/59, 62, 71, 91; 7535/66, 73; Feridun Bey, *Münşeât*, II, 159-170; Kâtib Çelebi, *Fezleke* (haz. Zeynep Aycibin, doktora tezi, 2007), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 1087-1097; a.mlf., *Tuhfetü'l-kibâr* (nşr. İdris Bostan), İstanbul 2008, s. 150-160; a.mlf., *Düstürü'l-amel li-islâhi'l-halel*, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail, nr. 343, vr. 1^b vd.; Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Ravzatü'l-ibrâr Zeyli* (haz. Nevzat Kaya), Ankara 2003, s. 51, 110-115, ayrıca bk. hazırlayanın girişi, s. LXXVI; Mehmed Halife, *Târîh-i Gilmânî* (haz. Ertuğrul Oral, doktora tezi, 2000), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 41-55; Vecîhi Hasan, *Târîh* (nşr. Buğra Atsız, *Das Osmanische Reich um die Mitte des 17. Jahrhunderts* içinde), München 1977, vr. 54^a-57^a; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* (Dağlı), I, 115-116; III, 208, 276; X, 526; Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'nâme* (haz. Fahri Çetin Derin), İstanbul 2008, s. 43-56; Hezârfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-beğân fî Kavânîn-i Âli Osmân* (haz. Sevim İlgürel), Ankara 1998, s. 185-191; Naîmâ, *Târîh* (haz. Mehmet İpşirli), Ankara 2009, III, 1284-1475; *Hadikatü'l-vüzerâ*, s. 96-98; Şeyhî, *Vekâyiü'l-fuzalâ*, I, 600-601; Hammer, *HEO*, X, 448-455; Ahmed Refik [Altınay], *Tesâvir-i Ricâl*, İstanbul 1331, s. 3-32; M. Belin, *Türkiye İktisâdî Tarihi Hakkında Tedkikler* (trc. M. Ziyâ), İstanbul 1931, s. 136-156; Danişmend, *Kronoloji*, III, 418; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, s. 260, 261, 264, 265, 266, 267, 268, 287; III/2, s. 404-406.

 EROL ÖZVAR

TÂRIK SÛRESİ

(سورة الطارق)

Kur'an-ı Kerim'in
seksen altıncı sûresi.

Mekke döneminin ilk yarısında nâzil olmuş, adını ilk âyette geçen "târik" (parlak yıldız) kelimesinden almıştır. Diğer bazı sûrelerde olduğu gibi Târik sûresi başlangıç kelimeleriyle de (ve's-Semâi ve't-târik) anılır. Âyet sayısı on yedi olup fâsılası , ا، ب، ، " ا، ب، ، ع، ق، ل harfleridir. İbn Abbas'tan nak-